

Αχιλλέας Μητσός

*Η Ελληνική Βιομηχανία στη Διεθνή Αγορά:
Κρατική προστασία και ανταγωνιστική θέση της
εγχώριας παραγωγής πριν και μετά την ένταξη
στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*
Θεμέλιο, 1989.

Η ενδιαφέρουσα αυτή μελέτη του Α. Μητσού πραγματεύεται την ανταγωνιστική θέση της Ελληνικής βιομηχανίας στη διεθνή αγορά. Και χωρίζεται σε τρία μέρη: Στο πρώτο μέρος αναλύεται η προστατευτική πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος όσον αφορά τη βιομηχανία, ενώ στο δεύτερο τμήμα του βιβλίου παρουσιάζεται η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Τέλος στο τρίτο και τελευταίο τμήμα της η εργασία ασχολείται με τη διαδικασία ενσωμάτωσης της Ελληνικής βιομηχανίας στην Ε.Ο.Κ. μέσα από τις διαπραγματευτικές θέσεις και προσπάθειες της Ελληνικής κυβέρνησης.

Η ανάλυση της προστατευτικής πολιτικής παρουσιάζει δυο σημαντικά και πρωτότυπα στοιχεία:

1) Προσδιορίζεται η μη δασμολογική προστασία η οποία και ποσοτικο-

ποιείται. Ένας δείκτης συνολικής – δασμολογικής και μη δασμολογικής – προστασίας κατασκευάζεται τόσο κατά προϊόν όσο και ομάδες προϊόντων και γίνεται διαχωρισμός μεταξύ ονομαστικής και αποτελεσματικής συνολικής προστασίας.

2) Ο συγγραφέας προχωρεί στην ερμηνεία της δομής της παρεχόμενης προστασίας, συσχετίζοντας την παρεχόμενη κατά βιομηχανικό κλάδο συνολική προστασία με μια σειρά διαρθρωτικών κλαδικών χαρακτηριστικών. Τα τελευταία αναφέρονται σε δεδομένα όπως το μέγεθος του κλάδου σε όρους απασχόλησης, αριθμού επιχειρήσεων, πωλήσεις, την ένταση χρήσης των διάφορων παραγωγικών συντελεστών, τις οικονομίες κλίμακας, το μέσο μέγεθος της επιχείρησης και το βαθμό μονοπωλιακής συγκρότησης, την επίδοση του κλάδου και τα χαρακτηριστικά της ζήτησης, όσον αφορά το εισοδη-

ματικό επίπεδο των χωρών που τείνουν να παράγουν, εξάγουν και εισάγουν τα προϊόντα του κλάδου, την ελαστικότητα ζήτησης ως προς το εισόδημα και την τιμή και τέλος τη διαφοροποίηση του προϊόντος.

Ο Μητσός πέρα από τη συσχέτιση κάθε μιας διαρθρωτικής μεταβλητής και του δείκτη προστασίας οργανώνει τις ερμηνευτικές μεταβλητές σε δυο ομάδες με βάση δυο θεωρίες της πολιτικής προστασίας: Την κανονιστική θεωρία, η οποία προβλέπει ότι μεγαλύτερη προστασία πρέπει να απολαμβάνουν οι κλάδοι με σαφές αναπτυξιακό δυναμικό και τη θετική άποψη η οποία προβάλλει τη θέση ότι μεγαλύτερη προστασία δίνεται στους κλάδους εκείνους με τη μεγαλύτερη δύναμη άσκησης πίεσης στην πολιτική εξουσία.

Το συμπέρασμα είναι ότι μεγαλύτερη αναλογικά προστασία παρέχεται στα καταναλωτικά αγαθά, στα παραδοσιακά αγαθά, τα αγαθά που χρησιμοποιούν περισσότερο ανειδίκευτη εργασία και γενικότερα τα αγαθά που τείνουν να εξάγουν περισσότερο οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Αυτό το μοντέλο προστασίας δεν ερμηνεύεται από καμία θεωρία της πολιτικής προστασίας. Η τελευταία αυτή θέση του Μητσού βασίζεται στη χαμηλή ερμηνευτική δυνατότητα των πολλαπλών παλινδρομήσεων με εξαρτημένη μεταβλητή τον κλαδικό δείκτη συνολικής προστασίας και στο ότι οι περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές παρουσιάζουν πρόσημο αντίθετο από το αναμενόμενο, αν και είναι στατιστικά σημαντικές σε αρκετές περιπτώσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι διαρθρωτικές κλαδικές μεταβλητές που προσεγγίζουν το συγκριτικό πλεονέ-

κτημα των τομέων της βιομηχανίας παρουσιάζουν θετική συσχέτιση με τον δείκτη προστασίας, δηλαδή κλάδοι με υψηλό συγκριτικό πλεονέκτημα προστατεύονται σχετικά περισσότερο.

Αυτή τη συμπεριφορά των ερμηνευτικών μεταβλητών ο συγγραφέας τη σχολιάζει σαν μια σοβαρή ένδειξη ότι η προστατευτική πολιτική εστερείτο οποιασδήποτε αναπτυξιακής λογικής. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρηθούν δυο σημεία. Η μεταπολεμική αναπτυξιακή στρατηγική συνειδητά βασιζόταν στους παραδοσιακούς κλάδους, κάτω από το θεώρημα ότι ήταν οι μόνοι κλάδοι με αναπτυξιακή δυναμική, δεδομένου ότι χρησιμοποιούσαν τεχνικές παραγωγής έντασης εργασίας, εγχώριες πρώτες ύλες και δεν απαιτούσαν προωθημένες τεχνολογίες και εξειδικεύσεις που η χώρα δε διέθετε. Εξ άλλου καμία πολιτική κρατικής παρέμβασης στην παραγωγή τεχνολογίας και τεχνογνωσίας δεν αναπτύχθηκε. Μετά δε το 1974, εποχή διεθνούς οικονομικής κρίσης και αναδιάταξης του διεθνούς καταμερισμού εργασίας, η σημασία των παραδοσιακών κλάδων στην Ελληνική βιομηχανία εντείνεται σαν άμυνα σε ένα διαρκώς αυξανόμενο ανταγωνιστικό περιβάλλον, μέσω της επιστροφής σε δραστηριότητες όπου υπήρχε συσσωρευμένη εμπειρία και προστασία. Αυτή η στρατηγική ανάπτυξης καταρρέει στο τέλος της δεκαετίας του 1970, αλλά αυτό δε μειώνει την ερμηνευτική αξία του προηγούμενου θεωρήματος, όσον αφορά το σχεδιασμό της αναπτυξιακής στρατηγικής της χώρας. Επομένως με αυτή τη συλλογιστική προστατεύονται οι τομείς με αναπτυξιακό δυναμικό, οι παραδο-

σιακοί δηλαδή κλάδοι, όπως άλλωστε προβλέπει και η κανονιστική θεωρία της προστασίας.

Το δεύτερο σημείο που πρέπει να επισημανθεί, είναι ότι η συμφωνία σύνδεσης Ελλάδος – Ε.Ο.Κ. του 1961 προέβλεπε τη διατήρηση δασμών για προϊόντα προερχόμενα από την Ε.Ο.Κ. και για τα οποία ήδη υπήρχε εγχώρια ελληνική παραγωγή, δηλαδή για παραδοσιακά προϊόντα, ενώ ταχύτατη θα ήταν η μείωση για προϊόντα μη παραγόμενα. Ο όρος αυτός σήμαινε ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού για νέες δραστηριότητες, αφαιρώντας έτσι τη δυνατότητα προώθησης και διεύρυνσης της βιομηχανικής βάσης κάτω από την έλλειψη της απαιτούμενης οργανωτικής και τεχνολογικής ικανότητας. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στον περιορισμό της βιομηχανικής παραγωγής σε παραδοσιακές δραστηριότητες και έτσι ενέτεινε την ανάγκη για προστασία των τομέων που αποτελούσαν και τη μόνη ανταγωνιστική βάση της Ελληνικής μεταποίησης.

Επομένως δεν είναι η ανυπαρξία αναπτυξιακής στρατηγικής που όπλισε τους παραδοσιακούς κλάδους με σχετικά αυξημένη προστασία, αλλά το ιδιότυπο αξίωμα της οικονομικής πολιτικής μεταπολεμικά, ότι οι κλάδοι αυτοί μόνο έχουν δυνατότητα μεγέθυνσης και ο διεθνής ανταγωνισμός θα καθόριζε τη δυναμική των υπολοίπων κλάδων.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου περιλαμβάνει μια λεπτομερή ανάλυση, τόσο σε επίπεδο προϊόντος όσο και ομάδων προϊόντων της διάρθρωσης, εξέλιξης και ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών και εισαγωγών της Ελληνικής οικονομίας. Όσον αφορά τις εξαγωγές η ανάλυση του Μητσού

επιβεβαιώνει με αδιαμφισβήτητο τρόπο τη συγκέντρωσή τους σε ποσοστό 70% στην κλωστούφαντουργία, τη βιομηχανία δέρματος, τα γεωργικά προϊόντα και τα προϊόντα που συνδέονται με εγχώριες πρώτες ύλες. Είναι χαρακτηριστικό ότι η παραπάνω διάρθρωση αποδεικνύεται σε κάθε αναλυτικό επίπεδο: δείκτη εξειδίκευσης προϊόντος, εξωστρέφεια εγχώριας παραγωγής και δείκτη σχετικής δυναμικότητας. Δεν υπάρχουν ενδείξεις διαχρονικής μεταβολής αυτής της δομής των εξαγωγών. Αντίθετα, αποδεικνύεται η συσχέτισή της με χαμηλό στάδιο οικονομικής ανάπτυξης, αν και μερικά εξαγωγίμα προϊόντα, όπως τα μεταλλουργικά και τα ορυκτά, θα μπορούσαν να καταταχθούν στα σύγχρονα προϊόντα, χωρίς όμως να φαίνεται αύξηση της συμμετοχής τους διαχρονικά στο σύνολο των εξαγωγών.

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι η διεθνής ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής, μετά από μία μακρά περίοδο αύξησης (1962-1985), άλλοτε ταχύτερης και άλλοτε λιγότερο έντονης, τα τελευταία χρόνια επιδεινώθηκε. Πάντως, η αύξηση της ανταγωνιστικότητας αντιστάθμισε την αρνητική επίδραση της παραδοσιακότητας των εξαγωγικών προϊόντων – προϊόντα χαμηλής δυναμικότητας για τα οποία η παγκόσμια ζήτηση αυξάνει με ρυθμό χαμηλότερο του μέσου – στην εξέλιξη των εξαγωγών. Η διαπίστωση αυτή έρχεται να ενισχύσει την ερμηνεία της κρίσης της Ελληνικής οικονομίας, σαν κρίση παραγωγικής δομής και κατ' επέκταση σαν πρόβλημα ανυπαρξίας εξειδικευμένων παραγωγικών συντελεστών, που θα αναδιορθώσουν την Ελληνική μεταποίηση.

Είναι πολύ σημαντικό ότι η συσχέτιση του κλαδικού αποκαλυμμένου συγκριτικού πλεονεκτήματος με μια σειρά διαρθρωτικών μεταβλητών, φαίνεται να είναι αρνητική με το ποσοστό επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού στο σύνολο της απασχόλησης και το εισοδηματικό επίπεδο των εξαγωγών και ανύπαρκτη με το βαθμό διαφοροποίησης του προϊόντος. Η θετική συσχέτιση με την ένταση κεφαλαίου μπορεί να φανερώνει επιλογή τυποποιημένων τεχνικών παραγωγής, που δεν απαιτούν όμως υψηλές εξειδικεύσεις εργατικού δυναμικού. Η δε θετική συσχέτιση με τη μέση αμοιβή εργασίας, κάτι που προβληματίζει το συγγραφέα, μπορεί να οφείλεται σε αυξήσεις μισθών που προσφέρονται σαν κίνητρο αύξησης της απασχόλησης στους κλάδους αυτούς όπου η μέγιστη της παραγωγής απαιτείται από το διεθνή κύκλο των εργασιών τους. Οπωσδήποτε, η ανάλυση της μέσης αμοιβής εργασίας στους κλάδους σχετικά υψηλού συγκριτικού πλεονεκτήματος, πρέπει να γίνει στα πλαίσια της ανάλυσης της προσφοράς ειδικοτήτων αναγκαίων στους κλάδους αυτούς. Το ζητούμενο όμως είναι η σχέση με προχωρημένες εξειδικεύσεις, σχέση που δε φαίνεται να στοιχειοθετείται από τα δεδομένα της εργασίας του Μητσού.

Θα πρέπει επίσης να προσεχθεί η θετική συσχέτιση του αποκαλυμμένου συγκριτικού πλεονεκτήματος με το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων. Αυτό μπορεί να υποδεικνύει μια δυναμικότητα της μικρής επιχείρησης αλλά είναι πιθανό να οφείλεται στη φύση των κλάδων, δεδομένου ότι στους παραδοσιακούς κλάδους οι οικονομίες κλίμακας είναι μάλλον χα-

μηλές.

Η θετική συσχέτιση αποκαλυμμένου συγκριτικού πλεονεκτήματος και συνολικού βαθμού προστασίας θα μπορούσε να ερμηνευθεί σαν συμβολή της τελευταίας στην ανταγωνιστικότητα των Ελληνικών προϊόντων, αν και η θετική σχέση αύξησης της ανταγωνιστικότητας και χαμηλότερης προστασίας αναιρεί εν μέρει την παραπάνω άποψη. Θα μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι η ύπαρξη υψηλής προστασίας αποτρέπει τις εισαγωγές, μέγεθος που υπεισέρχεται στο δείκτη του συγκριτικού πλεονεκτήματος, επηρεάζοντας έτσι τη σχέση προστασίας και αποκαλυμμένου συγκριτικού πλεονεκτήματος.

Ο συγγραφέας προχωρεί στην ανάλυση των εισαγωγών, συσχετίζοντας και εδώ τους ρυθμούς αύξησης των εισαγωγών, τη μετά την ένταξη περίοδο με μια σειρά κλαδικών χαρακτηριστικών. Το συμπέρασμα που εξάγει, και είναι πολύ σημαντικό, είναι ότι μεγαλύτερη διείσδυση εισαγωγών γίνεται στους κλάδους καταναλωτικών προϊόντων για την παραγωγή των οποίων χρησιμοποιείται ανειδίκευτη εργασία και που τείνουν να παράγονται κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Δεδομένου ότι αυτοί οι κλάδοι είναι εκείνοι όπου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο τμήμα της εγχώριας παραγωγής, παρατηρείται μια ένταση του ανταγωνισμού για βασικά εγχώρια προϊόντα. Όπως σημειώνει ο Μητσός, η διείσδυση των εισαγωγών στους τομείς όπου υπήρχε σοβαρή εγχώρια παραγωγή ήταν μικρή την προενταξιακή περίοδο (τουλάχιστον 90% βαθμός αυτόρκειας στους παραδοσιακούς κλάδους το 1980). Επίσης οι τομείς αυτοί ήταν οι κύριοι

εξαγωγικοί κλάδοι και αυτοί με τη μεγαλύτερη προστασία (45,8% βαθμός συνολικής προστασίας για κλάδους με 90% και πάνω βαθμό ανεπάρκειας). Είναι πλέον σαφές ότι η προστασία αποτελεί κεντρικό σημείο στην ανάλυση της δομής και της δυναμικότητας της εγχώριας παραγωγής. Δυστυχώς ο συγγραφέας δεν προτείνει κάποια ερμηνεία του ρόλου της προστασίας πέρα από τη διατύπωση του ιστορικού, όπως το χαρακτηρίζει, ερωτήματος, κατά πόσο η υφισταμένη παραγωγική δομή είναι ή όχι αποτέλεσμα του πλέγματος προστασίας.

Η τάση αύξησης της διείσδυσης των εισαγωγών στους παραδοσιακούς κλάδους, που αρχίζει το 1979 και η αντίστοιχη επιδείνωση των εξαγωγών, θέτει συνολικά το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής βιομηχανίας. Είναι δηλαδή αναγκαία μια συνολική θεωρία της μεταπολεμικής αναπτυξιακής στρατηγικής, μέσα στην οποία να τοποθετηθεί η όποια ανάλυση των εξωτερικών συναλλαγών και της πολιτικής προστασίας της βιομηχανίας. Ο Μητσός κάνει μια θαυμάσια ανάλυση των εξωτερικών συναλλαγών και της προστασίας και εξάγει ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία και τεκμηριώνει με μια διεισδυτική, εμπειρική εργασία αλλά, δεν προσφέρει κάποιο ευρύτερο αναλυτικό πλαίσιο ερμηνείας.

Τέλος, στο τρίτο μέρος του βιβλίου αναλύεται η διαδικασία ενσωμάτωσης της Ελληνικής βιομηχανίας στην Ευρωπαϊκή αγορά, από τη σκοπιά της κυβερνητικής πολιτικής. Το ενδιαφέρον του Μητσού εστιάζεται σε δυο σημεία: 1) Την εξέταση της διαπραγμάτευσης μεταξύ Ελληνικής

κυβέρνησης και Ευρωπαϊκής επιτροπής, τόσο με την κατάθεση του Μνημόνιου του Μαρτίου 1982, όσο και με την προσφυγή στη ρήτρα διασφάλισης της πράξης προσχώρησης το 1983 και στη ρήτρα διαφυγής της συνθήκης της Ε.Ο.Κ. το 1985. Αφού αναλύει τις ιδεολογικές, πολιτικές και οικονομικές συνιστώσες κάθε διαθέματος της Ελληνικής κυβέρνησης, ο συγγραφέας εκτιμάει ότι το Μνημόνιο έθεσε τις βάσεις της εναποθέτησης των διεκδικήσεων και της στάσης της Ελληνικής κυβέρνησης στο ζήτημα της ένταξης στην κοινότητα, καθώς και μιας διαδικασίας διαπραγμάτευσης που κατέληξε σε ευνοϊκότερους όρους στο χρηματοδοτικό τομέα για τον Ευρωπαϊκό Νότο. Επίσης προώθησε την αντίληψη της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όχι απλώς ως άνοιγμα αγοράς, αλλά και ως σύγκλιση οικονομιών και κοινωνιών.

Η προσφυγή στη ρήτρα διασφάλισης της πράξης προσχώρησης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. θεωρείται σαν επιστροφή στην λογική του προστατευτισμού, μπροστά σε μια έντονη επιδείνωση της εγχώριας ανταγωνιστικότητας, ενώ η προσφυγή στη ρήτρα διαφυγής της συνθήκης της Ε.Ο.Κ. το 1985 σηματοδοτεί την οριστικοποίηση της αποδοχής της κοινοτικής λογικής, τόσο σε όρους στόχων και μέσων οικονομικής πολιτικής όσο και σε όρους διαδικασιών και διεκδίκησης αιτημάτων. 2) Την υποστήριξη της θέσης ότι η αύξηση των εισαγωγών μεταεταξιακά δεν οφείλεται στην ένταξη στην Ε.Ο.Κ., αλλά στην επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας των εγχωρίων προϊόντων. Υποστηρίζεται ότι η ένταξη δεν μετέβαλε ουσιαστικά το καθεστώς και τις συν-

θήκες εμπορίου, δεν οδήγησε δηλαδή σε πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου και η μεταβλητή "μεταβολή συνολικής προστασίας 1980-1985" δεν είναι στατιστικά σημαντική, όσον αφορά την ερμηνεία της μεταβλητής "μεταβολή εισαγωγών" για το ίδιο διάστημα και για το σύνολο των προϊόντων. Ο Μητσός βέβαια σημειώνει ότι η πτώση της προστασίας της ομάδας προϊόντων που απολάμβαναν προενταξιακά τη μεγαλύτερη προστασία είναι της τάξης του 40% με 45% για το διάστημα 1980-1985, ποσοστό αρκετά σημαντικό και ότι η μεταβλητή "προστασία" είναι στατιστικά σημαντική στην παλινδρόμηση που ερμηνεύει την αύξηση των εισαγωγών καταναλωτικών προϊόντων. Αυτές οι δυο παρατηρήσεις δεν ευνοούν την απολυτότητα της θέσης ότι η ένταξη είναι αμέτοχη στην επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών. Βέβαια θα πρέπει να διαχωρισθεί η ερμηνεία της πτώσης της ανταγωνιστικότητας που αναμφισβήτητα θαρύνεται συντριπτικά για την επιδεί-

νωση που εμπορικού ισοζυγίου και της ένταξης η οποία αποτελεί ένα επιπλέον επιβαρυντικό στοιχείο σε μια βιομηχανία που χάνει έδαφος.

Η ένταξη δεν ερμηνεύει την πτώση της ανταγωνιστικότητας, η οποία πρέπει να αναλυθεί σε όρους παραγωγικής δομής, κόστος και ποιότητας προϊόντων και παραγωγικών συντελεστών στην ημεδαπή. Η μείωση της προστασίας όμως αφείρεσε τα τελευταία αμυντικά όπλα μιας παραπαίουσας βιομηχανίας. Ο συγγραφέας δεν φαίνεται να κάνει αυτό τον διαχωρισμό. Είναι όμως σημαντική η διαπίστωση του Μητσού ότι χρειάζεται μια δυναμική εκσυγχρονιστική διαρθρωτική βιομηχανική πολιτική σαν αντιστάθμισμα του κόστους κατάργησης της προστασίας, αλλά και σαν ανατροπή μιας αμυντικής αναπτυξιακής λογικής σε επιθετική. Είναι σημαντική η συμβολή του βιβλίου του Μητσού προς την συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης.

Δ. Κυρκιλής

Θάνος Λίποβατς **Η Απόρνηση του Πολιτικού,** **Αθήνα, Οδυσσεάς, 1988**

Ανέκαθεν το καθήκον της συστηματικής κοινωνικής σκέψης ήταν να συλλάβει τη σχέση ατόμου-κοινωνίας. Το κεντρικό αυτό ερώτημα διαπερνά αιώνες τώρα κάθε διανοητικό

εγχείρημα με διαφορετικές μορφές: Είναι και Νοεΐν, Ελευθερία και Αναγκαιότητα, Μέρος και Όλον, Υποκείμενο και Αντικείμενο.

Εδώ και είκοσι περίπου χρόνια, η

σύγχρονη κοινωνική και πολιτική θεωρία τείνει να απαλλαγεί απ' τις συνέπειες του δομολειτουργισμού: τον αντικειμενισμό, την προτεραιότητα της δομής απέναντι στη δράση και το εμπειρικιστικό περιεχόμενο της αλήθειας των επιστημονικών προτάσεων. Όλες οι σύγχρονες θεωρήσεις της κοινωνικής και πολιτικής δράσης κινούνται προς την κατεύθυνση της συμφιλίωσης ατόμου-κοινωνίας. Συμφιλίωσης η οποία δεν υποπίπτει σε αναγωγισμό, αλλ' ούτε και σε μηχανιστικού τύπου εξηγήσεις. Αντίθετα, η σχέση αυτή γίνεται αντιληπτή εκ των ένδον, ως σχέση αλληλοσύστασης ετερογενών και ταυτόχρονα ομοιογενών στοιχείων. Προσπαθεί δηλαδή η σύγχρονη κοινωνική και πολιτική θεωρία να μην πέσει στην παγίδα ούτε του υποκειμενισμού, ούτε του κοινωνιολογισμού, αλλ' ούτε και να προσεγγίσει υποκείμενο και αντικείμενο ως εκ των προτέρων συγκροτημένες οντότητες, που κατόπιν μόνον συνάπτονται αθροιστικά και μηχανιστικά. Αυτό είναι νομίζω το *κατ' αρχήν* κέρδος της θεωρίας σήμερα απέναντι στον θετικισμό του, ακόμη, κυρίαρχου επιστημονικού και φιλοσοφικού παραδείγματος στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Κι αυτό γιατί ενώ ως στρατηγική είναι σωστή, στην πράξη (στη συγκεκριμένη ανάλυση δηλαδή) συναντά δυσκολίες που ως ένα βαθμό είναι αναπόφευκτες ακριβώς διότι η θεωρία ποτέ δεν εξαντλεί το απρόβλεπτο της δράσης. Ωφείλει ωστόσο, κι αυτό είναι το ζητούμενο στην προκειμένη περίπτωση, να χειρισθεί με τον καλύτερο τρόπο, όσες από τις δυσκολίες μπορεί όντως να ανταπεξέλθει. Αυτό μπορεί στρατηγικά να επιτευχθεί με τη συνδυασμένη

χρήση εννοιών, θεωρήσεων και αναλυτικών κατηγοριών από όλο το φάσμα των ανθρωπιστικών, τουλάχιστον, επιστημών. Η ανάγκη αυτή είναι πρόδηλη στις μέχρι τώρα αναλύσεις του υποκειμένου σε σχέση με το αντικείμενό του. Μπορεί με τη συνδρομή της φαινομενολογίας η κοινωνική και πολιτική θεωρία να έχει ξεφύγει από την εμμονή στην ιδέα του "ορθολογικού" δράστη και να έχει στρέψει την προσοχή της στην πρακτική συνείδηση, πλην όμως αδυνατεί, ή δεν θέλησε ακόμη, να εγκύψει στην σκοτεινή πλευρά της υποκειμενικότητας: το ασυνείδητο. Να λάβει δηλαδή σοβαρά υπόψη της την ψυχανάλυση του υποκειμένου. Η παρασπονδία αυτή οφείλεται, συν τοις άλλοις, σε μια σημαντική – και όχι ως ένα βαθμό αστήρικτη – ένσταση της κριτικής και φαινομενολογικής κοινωνιολογίας ενάντια στην ψυχανάλυση: στον φυσικαλισμό της. Στο ότι δηλαδή απ' τη μεριά ορισμένων μελετητών του ψυχισμού προβάλλεται μια "ενστικτική" θεωρία του υποκειμένου ως ήδη συγκροτημένου, προ-δεδομένου, αλλά, και το κυριότερο, προδιαγεγραμμένου και άρα προβλέψιμου – και δυνητικά ελέγξιμου – όσον αφορά την κατεύθυνση και το νοηματικό περιεχόμενο της δράσης του. Οφείλεται όμως και σε ορισμένους άλλους παράγοντες: Στον ερμητικό καταμερισμό της ακαδημαϊκής εργασίας που αποτρέπει τη διεπιστημονική έρευνα, στον ελλοχεύοντα ψυχολογικό αναγωγισμό των ψυχιάτρων, των ψυχολόγων και των ψυχαναλυτών, όπως και στις πολλαπλές δυσχέρειες της άρσης του ατομοκεντρισμού της ψυχολογικής, εν γένει, προσέγγισης.

Παρά το ότι δεν είναι αβάσιμες, οι

εν λόγω επιφυλάξεις μπορούν σε μεγάλο βαθμό να ανασκευασθούν και η προσφορά της ψυχανάλυσης να αξιοποιηθεί σ' ένα πλαίσιο σύγκλισης των ανθρωπιστικών επιστημών. Για να γίνει αυτό ωστόσο πρέπει κατ' αρχή να υπάρχει η διάθεση αλλά και η αναγνώριση του γεγονότος ότι κανένας επιμέρους κλάδος των επιστημών αυτών δεν είναι σε θέση να καλύψει, από μόνος του, το μέγιστο δυνατό εύρος της σχέσης ατόμου-κοινωνίας. Είναι αυτονόητο λοιπόν ότι η ψυχανάλυση δεν μπορεί να εξηγήσει τα πάντα. Κατά δεύτερο λόγο, οι κοινωνικοί επιστήμονες θα πρέπει να αναγνωρίσουν ότι η ψυχανάλυση δεν επικεντρώνεται σε βιοψυχολογικής και βιοαμυντικής υφής ένστικτα, αλλά στις *ενορμήσεις* του ασυνείδητου. Η διαφορά έγκειται στο ότι, ενώ τα πρώτα υφίστανται παντού και πάντα με τον ίδιο αυτοματικό τρόπο, οί ενορμήσεις είναι πάντα διαμεσολαβημένες κοινωνικά: απωθούνται, μετατίθενται και συμπυκνώνονται μέσα απ' τη σχέση του εγώ με το υπερ-εγώ. Αυτό σημαίνει ότι η συγκρότηση του ψυχισμού του υποκειμένου είναι πρωταρχικά κοινωνική. Ο ίδιος εξάλλου ο Freud στην *Ψυχολογία των Μαζών* είπε ότι η ατομική ψυχολογία είναι ευθύς εξ αρχής και ταυτόχρονα κοινωνική ψυχολογία. Απ' την άποψη αυτή, η εισδοχή της ψυχανάλυσης στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική θεωρία δεν τις χρεώνει αναγκαστικά και εξ ορισμού με φυσικαλισμό και ψυχολογισμό. Επιπροσθέτως, με την προγραμματική αυτή εισδοχή δε μειώνεται και ο κανονιστικός τους χαρακτήρας, μια και το κεντρικό, κατά Freud, αίτημα της ψυχανάλυσης "έκει που Αυτό είναι, οφείλω Εγώ να υπάρξω" είναι όν-

τως (ή τουλάχιστον μπορεί και έτσι να εκληφθεί) ένα δεοντικό αίτημα χειραφετησιακής κατηγορίας.

Διαβάζοντας κανείς το βιβλίο του Θάνου Λίποβατς *Η Απόρνηση του Πολιτικού* έχει την αίσθηση ότι οι ενστάσεις της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας στην ψυχανάλυση μπορούν κάλλιστα μακροπρόθεσμα να αρθούν. Ο συγγραφέας είναι ένας από τους λίγους Έλληνες κοινωνικούς επιστήμονες που έχουν πραγματική και βαθιά γνώση της πολιτικής ψυχολογίας, της ψυχανάλυσης, της πολιτικής, και όχι μόνον, φιλοσοφίας, όπως και της ιστορίας των πολιτικών θεωριών. Το βιβλίο του δεν περιορίζεται απλώς στις κοινωνικο-πολιτικές θεωρητικές συνέπειες της ψυχανάλυσης, αλλά επεκτείνεται συνδυαστικά και κριτικά σ' όλα τα προαναφερόμενα πεδία του ενδιαφέροντός του. Πρόκειται αναμφισβήτητα για ένα κείμενο πλούσιο αλλά και προκλητικό. Είναι δε απορίας άξιο πώς, στον ενάμιση περίπου χρόνο της κυκλοφορίας, του δεν έτυχε συστηματικότερης υποδοχής απ' την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα και μάλιστα απ' τους διανοούμενους εκείνους που, κατά τεκμήριο, κινούνται πλησιέστερα στην θεματική του. Ή μήπως περισσεύει ο επιστημονικός διάλογος στη χώρα αυτή;

Το θεματολογικό εύρος του βιβλίου του Λίποβατς δεν είναι δυνατόν βεβαίως να σχολιασθεί συστηματικά σ' ένα σύντομο, όπως το παρόν, κείμενο. Εκείνο που κατά τη γνώμη μου αξίζει περισσότερο να τονισθεί εδώ, είναι η από μέρους του συγγραφέα προσπάθεια να μειώσει την απόσταση ανάμεσα στην ψυχανάλυση και την πολιτική θεωρία, πέρα απ' το εγχείρημα του λεγόμενου φροϋδο-

μαρξισμού. Προσπάθεια, η οποία κατατείνει στην πληρέστερη εννόηση του πολιτικού και της δημοκρατίας, μέσα κυρίως απ' την αξιοποίηση των θέσεων του Freud, του Lacan και της Arendt και η οποία συστρέφεται γύρω από μια κεντρική έννοια: το Νόμο. Η έννοια του Νόμου όμως θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα γιατί ενδέχεται να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Ο Νόμος στον Λίποβατς, όπως και στον Lacan, δεν αφορά και δεν εξαντλείται στον φερμαλισμό του τυπικού δικαίου. Δεν είναι δικαιοκλής υψής – παρόλο που έχει και δικαιοκλής παρασυνέπειες. Η έννοια του Νόμου πηγάζει απ' τη θεωρία του διχασμένου υποκειμένου: απ' το γεγονός δηλαδή ότι ο ψυχισμός διέπεται από μια μόνιμη έλλειψη ικανοποίησης των εννομησων. Το εγώ συγκροτείται με το πέρας του πρωτογενούς ναρκισσισμού. Με την απώθηση δηλαδή της αρχέγονης εμπειρίας του υποκειμένου, πριν από τη διαμόρφωση του εγώ και πριν από τη σχέση του με τον Άλλο. Η απώθηση αυτή – συνέπεια της κοινωνικοποίησης – γεννά την επιθυμία και είναι αυτή που συγκροτεί το εγώ ως υποκείμενο, και μάλιστα ως επιθυμούν υποκείμενο. Η επιθυμία είναι η εμπειρία της έλλειψης της πλήρους, και ποτέ πλήρως εκπληρούμενης, ικανοποίησης. Η έλλειψη αυτή ωστόσο εκφράζεται πάντα κοινωνικά: με τη διατομική επικοινωνία, με τη γλώσσα, τα σημεία, και τον μεταφορικό και μετωνυμικό χαρακτήρα των συμβόλων. Είναι εκ των προτέρων διαμεσολαβημένη, και, γι αυτό, οριοθετημένη. Η έννοια του Νόμου αντιπροσωπεύει και παραπέμπει σ' αυτήν ακριβώς τη διαμεσολάθηση: στο ότι ναι μεν ο Άλλος είναι αντικείμενο της επιθυμίας μου, πλην

όμως δεν μπορεί ποτέ να υπαχθεί σ' αυτήν απόλυτα, ακριβώς διότι και εγώ είμαι για εκείνον εξ ίσου αντικείμενο επιθυμίας και φαντασιακών προβολών. Η αναγνώριση των ορίων αυτών σημαίνει ταυτόχρονα ότι ο Άλλος δεν μπορεί ποτέ να είναι ίδιος με μένα, αλλ' ότι υπάρχει κάτι πάντα που μας χωρίζει. Οι σχέσεις μας είναι διαμεσολαβημένες από την τάξη του Λόγου (γλώσσα) ως σχέσεις ενότητας και διαφοράς, και όχι ως σχέσεις ταυτότητας. Εδώ έγκειται η στρατηγική σημασία της ψυχανάλυσης: "στην προτεραιότητα της *ικανότητας κρίσης* που έχει σκοπό να κάνει δυνατή τη *χειραφέτηση* χωρίς να ξεπέσει στην αυστηρότητα του ηθικού υπέρ-εγώ" (103). Η χειραφέτηση αυτή ωστόσο δεν είναι εγγυημένη. Αντί το άτομο να θεσμίσει τα όρια της επιθυμίας, είναι δυνατό να την αφήσει αχαλίνωτη μέσα από διεργασίες παλινδρόμησης στο στάδιο του πρωταρχικού ναρκισσισμού. Διαδικασίες που σε ατομικό επίπεδο εκφράζονται με νευρώσεις και ψυχώσεις, και σε συλλογικό με τη μαζική ψυχολογία της ταύτισης με ηγέτες ή με ιδέες, τον λαϊκισμό ή τη θρησκευομανία. Η παλινδρόμηση αυτή είναι αποτέλεσμα ατομικής ή και συλλογικής *απάρνησης* της έλλειψης και της διαφοράς, η αδυναμία του να υπάρχει κανείς εντός των, ούτως ή άλλως υφιστάμενων, διαμεσολαβήσεων. *Απάρνηση* είναι η άνευ όρων άρση των ορίων ανάμεσα στο Είναι και το Δέον, στο Εγώ και στο Άλλο. Κι εδώ βεβαίως έγκειται η σημασία του τίτλου του βιβλίου του Λίποβατς: η *Απάρνηση* του Πολιτικού. Στο γεγονός δηλαδή ότι το πολιτικό δεν εξαντλείται σε ψυχαναλυτικές αναγωγές, αλλ' ότι είναι ένα στοιχείο ηθικής. Αν η ψυ-

χανάλυση μπορεί να κάνει κάτι είναι να φωτίσει τις χειραφετητικές δυνατότητες του υποκειμένου. Πέραν αυτού ουδέν. Δεν μπορεί να πραγματώσει από μόνη της τη χειραφέτηση. Η θέσμιση του πολιτικού, ως ουσιαστική αλληλοαναγνώριση της διαφοράς, είναι κάτι περισσότερο. Προκύπτει ως θέση κι όχι ως υπόλοιπο. Η ψυχανάλυση μπορεί να ελευθερώσει το υποκείμενο από το βάρος της έλλειψης, να συμφιλώσει τον εαυτό του με τις εννομήσεις του, να συμβάλει στον "χωρισμό από τις αγαπημένες αυταπάτες της πληρότητας" (289). Πέρα απ' αυτό όμως, για τη συγκρότηση του πολιτικού επιβάλλεται συμμετοχή και ανάληψη ευθύνης μέσα στην κοινωνία. Το "πολιτικό προσφέρει την ευκαιρία να μην υποκατασταθεί η έλλειψη φαντασιακά, δηλαδή να ταυτισθούν τα προσωπικά με τα κοινωνικά προβλήματα, αλλά τα υποκείμενα να την ζήσουν "κοινωνικά", στο βαθμό που αναγνωρίζουν το αδιέξοδο στο οποίο οδηγεί η επιθυμία χωρίς φραγμό και (στο βαθμό που) κατανοούν βαθύτερα το γεγονός ότι το υψηλότερο πράγμα στη ζωή είναι η υπηρεσία του Πλησίον και όχι η ναρκισσιστική αυταρέσκεια" (245-6). Η κατανόηση αυτή φυσικά είναι άλμα στο δυναμικό, στην "ελευθερία για", κι αντιπροσωπεύει το πέρασμα απ' τη συμβολή της ψυχανάλυσης στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας. Στο πεδίο δηλαδή εκείνο που οι ανθρώπινες σχέσεις δεν εισησπράττονται, ούτε ταυτιστικά ούτε και ετερονομικά, αλλά ως σχέσεις ταυτότητας των αντιθέτων, κάτι που οι ποικιλώνυμοι -ισμοί δεν κατόρθωσαν να συλλάβουν ως πρόταγμα και προσπαθούν να το επιβάλλουν ως δόγμα. Το πέρασμα αυτό είναι ηθικής

τάξεως και βέβαια έχει πολλαπλές συνέπειες στον τρόπο που πρέπει να εννοούμε και να υλοποιούμε σήμερα τη δημοκρατία: ως δικαίωμα στη διαφορά. Αυτό νομίζω έχει υπόψη του ο Λίποβατς όταν λέει ότι "μόνον όταν έχει συγκροτηθεί τελειωτικά ο Νόμος σαν Διαφορά, δηλαδή σαν αφαίρεση από τις μορφές και εικόνες των γονέων, προγόνων και αρχηγών και σαν ξεπέραςμα των φαντασιακών ταυτίσεων μαζί τους, μόνο τότε παύουν να κυριαρχούν οι μηχανισμοί της μαζικής ψυχολογίας σαν αναπόφευκτη μοίρα (αλλά φυσικά δεν εξαφανίζονται). Μόνο τότε γίνεται η κοινωνία ένα πολιτικό συλλογικό σώμα και το άτομο ένα ηθικό υποκείμενο" (119).

Υπερβατικές εγγυήσεις βεβαίως για όλα αυτά δεν υφίστανται. Η ψυχανάλυση μπορεί να συνδράμει στις προϋποθέσεις της ανάδυσής τους. Αυτό όμως είναι ήδη πολύ. Εκτός απ' τη δυνατότητα της απάρνησής του, το πολιτικό ενέχει και την πρόκληση της ίδιας του της συγκρότησης, που δεν μπορεί παρά να είναι κανονιστική και ουσιαστικά αμφισβητήσιμη. Όμως τι άλλο θα μπορούσε να είναι; Διότι βέβαια δεν υπάρχει ένας ορισμός του πολιτικού το τι είναι πολιτική εξαρτάται απ' το εκάστοτε ιστορικό πεδίο αναφοράς και τη νοηματική σκοπιά του καθενός. Το ευτύχημα όμως με την από μέρους του Λίποβατς "ψυχαναλυτική" προσέγγιση είναι ότι η εννόηση του πολιτικού καθίσταται βαθύτατα κανονιστική, αφού αποφεύγει τον ψυχολογικό ανταγωνισμό, με τις ηθελημένες ή αθέλητες τεχνοκρατικές του συνέπειες, κι επαναδιαπραγματεύεται το αίτημα της χειραφετητικής δράσης, ως την πεμπτουσία της πολιτικής. Για τις αρετές του βιβλίου του Λίποβατς

πολλά ακόμα θα ήταν σε θέση κανείς να πει: Εκείνο όμως που νομίζω ότι άξιζε εδώ να υπογραμμισθεί, και που πείθει σε μεγάλο βαθμό, είναι η μη αναγωγιστική προγραμματική συνεύρεση της ψυχανάλυσης με τη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική θεωρία.

Σε επιμέρους σημεία του κειμένου του θα μπορούσε ίσως κανείς να σταθεί με κριτικό βλέμμα. Τα σημεία όμως αυτά δεν αναιρούν τον πυρήνα του επιχειρήματός του και γι αυτό κι εγώ δεν θα σταθώ ιδιαίτερα, παρά θα τα μνημονεύσω εν συντομία: Μια γενικότερη, αν και όχι ιδιαίτερα έντονη, αδυναμία του κειμένου του είναι η γλωσσική απόδοση. Μονίμως σχεδόν γίνεται σύγχυση ανάμεσα στο "σαν" και το "ως". Ορισμένοι επίσης όροι θα μπορούσαν επίσης να αποδοθούν καλύτερα. Μνημονεύω εδώ τέσσερις: οι προκαπιταλιστικές "Staeude" είναι νομίζω σωστότερο να αποδοθούν ως "νομικοπολιτικές τάξεις" ή "νομοκατεστημένες τάξεις" (με την απαραίτητη διευκρίνηση της διαφοράς τους από τις καπιταλιστικές "Classes"), παρά ως "καταστάσεις" (259). Ο όρος αυτός θέβαια έχει απασχολήσει κατ' επανάληψη την επιστήμη στην Ελλάδα, ακριβώς διότι στη χώρα αυτή δεν εμφανίσθηκαν τα ιστορικά εκείνα περιεχόμενα στα οποία αναφέρεται. Το "Frustration" αποδίδεται ακριβέστερα με το "δυσφορία" παρά με το "απογοήτευση" (237, 284). Ο κεντρικός όρος της Arendt "Action", τον οποίο διαφοροποιεί από την Labour και την Work, αποδίδεται με τον ελληνικό όρο "δράση" και όχι ως "πράξη" (41,205). Κι αυτό γιατί κάλλιστα θα μπορούσε η ίδια η Arendt, αν εννοούσε τον εγγε-λιανό/μαρξικό όρο της πράξης, να

χρησιμοποιήσει το "Praxis". Πιθανή δε ένσταση ότι, δεδομένου του νεο-αριστοτελιανισμού της, η Arendt έχει υπόψη της την αριστοτελική – και όχι την εγγελιανή/μαρξική – έννοια της πράξης, επιβεβαιώνει απλώς την προηγούμενη παρατήρησή μου. Τέλος, γλωσσολογικός όρος "Perfor-mantz" δεν μεταφράζεται ως "έκφραση" (299), αλλά ως "επιτέλεση" ή "τελεστικότητα", παρόλο που ηχεί ίσως περίεργα. Πέρα απ' αυτές τις ορολογικές παρατηρήσεις, θα ήθελα να σταθώ λίγο σε μερικά ακόμα σημεία: στο κεφάλαιο που συζητούνται τα προβλήματα της δημοκρατίας γίνεται ένα σοβαρό λάθος που ελπίζω να οφείλεται στο δαίμονα του τυπογραφείου. Ο μετασχηματισμός της πολιτικής μετά τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο, κυρίως, δεν αντιπροσωπεύεται με την μετάβαση απ' την "φιλελεύθερη" στην "πλουραλιστική" δημοκρατία (281-4), αλλά με τη μετάβαση στο παρεμβατικό κράτος πρόνοιας. Μετάβαση, η οποία εν πολλοίς πραγματοποιήθηκε με τη μεταλλαγή της εκπροσώπησης των οργανωμένων κοινωνικών συμφερόντων. Ο πλουραλισμός τείνει να αντικατασταθεί απ' τον νεο-κορπορατισμό. Η αναφορά στα σουηδικά συνδικάτα δεν αφορά φυσικά τον "ευνουχισμό" της δημοκρατίας απ' τον πλουραλισμό (284), αλλά απ' τον νεο- ή κοινωνιακό κορπορατισμό. Όταν ο συγγραφέας συζητά και ασκεί κριτική σε ορισμένους μείζονες διανοητές, όπως ο Μαρξ και ο Έγκελς, έχω την εντύπωση ότι δεν αποδίδει τα του Καίσαρος τω Καίσαρι. Η οξύτητα της κριτικής του αποκτά μια σκόπιμη, θα έλεγα, μονομέρεια που ξεφεύγει απ' το καθαυτό μαρξικό ή εγγελιανό έργο και απευθύνεται βασικά στους επιγόνους του

(βλ. 137-8, 150-1, 158, 207). Ο χώρος βέβαια εδώ δεν επιτρέπει διεξοδική συζήτηση για το ζήτημα αυτό. Απλώς επισημαίνεται.

Φυσικά, τα παραπάνω κριτικά σχόλια δεν αναιρούν στο ελάχιστο την πολύ μεγάλη σημασία της συμβο-

λής του Λίποβατς. Μακάρι τέτοιου βεληνεκούς παρεμβάσεις να ήταν συχνότερες στην ελληνική βιβλιογραφία.

Νίκος Δεμερτζής
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Χρίστος Αδαμόπουλος
Λόγος Κεκρυμμένος περί Φωτός
ή Αξονική Τομογραφία Οδυσσέα Ελύτη
Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1987

Η αποσαφήνιση του όρου "λογοτεχνική κριτική" σύμφωνα με τις αρχές της Γενικής Γλωσσολογίας διαβλέπει τις μετρήσεις για τις αλλαγές του προς διατύπωση λόγου, αλλά παράλληλα η αυθύπαρκτη σχέση της με τα γράμματα διαφοροποιεί τους τρόπους προσέγγισης των κειμένων: θα έλεγε όμως κανείς πως οι παράμετροι διαφοροποίησης, ανάμεσα στον αυθεντικό ποιητικό λόγο, στον περιγραμμένο-σχόλια, κρίσεις κ.τ.λ. — απασχολούν όλους τους τομείς της ανάλυσης, άσχετα με τους τρόπους γραφής.

Η σύσταση του ποιητικού λόγου, ήδη αναλυμένη από τη Γλωσσολογία όπως και οι κλίμακες καθορισμού της καλής ή της κακής ποίησης, σύμφωνα με τις πληροφορίες για το επικοινωνιακό γεγονός, αλλάζουν εξ ολοκλήρου τους τρόπους ανάλυσης για τη λογοτεχνική κριτική.

Με την παραπάνω προοπτική ο Χρίστος Αδαμόπουλος προτείνει έναν τρόπο περιγραφής του ποιητικού κειμένου συσχετισμένου με την παραδοσιακή νοηματική ανάλυση.

Μέσα σε μια τυπική παρατήρηση των λεκτικών επιλογών του τίτλου, διαφαίνεται η αποδοχή του συγγραφέα στη δυναμική του ποιητικού λόγου, αφού η διάζευξη λόγος κεκρυμμένος ή αξονική τομογραφία, επικυρώνει την ικανότητα της διαπέρασης των μηνυμάτων μέσα από τον πομπόδημιουργό. Η δυναμική επομένως της λογοτεχνικής κριτικής συνίσταται στην επιτυχημένη επιλογή των συστατικών του λογοτεχνικού ύφους, στην ανάδειξη της αγωνίας του λόγου, αλλά και στην προθετικότητα του ποιητή, έτσι ώστε να συλλεχθούν στοιχεία για τις καθοριστικές παραμέτρους της μέτρησης του ποιητικού μηνύματος, σύμφωνα με

βασικές αρχές της Θεωρητικής Γλωσσολογίας.

Ένας απόλυτα θετικός τρόπος προτείνεται από το Χρίστο Αδαμόπουλο, όταν δίνεται μια κάθετη μέτρηση του ποιητικού λόγου, σε πολλές από τις σελίδες του βιβλίου του:

Σκέπτομαι τον ποιητή με το μολύθι στο χέρι, νιώθω μια υπόκωφη παράξενη παρηγορία... (σελ. 19).

Η παρηγορία όμως από τον ποιητή, είναι δυνατόν να μεταφραστεί με τη γνωστή προσέγγιση των κειμένων – που απασχολεί πολλές διδακτικές στιγμές στο μάθημα της γλώσσας.

Για όσους, επομένως, τολμούν μια διείσδυση στη λογοτεχνική ανάλυση και παράλληλα τόσο τα δεδομένα της διδακτικής της γλώσσας όσο και οι γενικές αρχές των συναφών επιστημών τούς επηρεάζουν άμεσα, θα πρότεινα μια έκθεση των “στιγμών” μιας εργασίας που αναδύουν τους διαλόγους του ποιητή με το συγγραφέα για τη γλώσσα και τη σύστασή της, το είδος του ποιητικού λόγου, τις αναλογίες της μέσα στο φυσικό περιβάλλον, τις γενικότερες απόπειρες ορισμού της.

Ενδιαφέρον είναι επομένως που ο Χρίστος Αδαμόπουλος τέμνει τη στάση του ποιητή-δημιουργού απέναντι στο λόγο:

Εάν γίνεται γραπτό κείμενο, μεταδοτό στους άλλους, τόσο το καλύτερο. Εάν όχι, δεν πειράζει. Δηλώνεται άμεσα η προθετικότητα, ο στόχος που σκοπεύει σε σχέση με το διανοητικό χώρο (σελ. 21).

Έχοντας ερωτευθεί και κατοικήσει αιώνες μες στη θάλασσα έμαθα γραφή και ανάγνωση (σελ. 68). Ω ναι, σε έσχατη ανάλυση, η γλώσσα ήταν ήθος (σελ. 69). Αλήθεια είναι πως ένας ειδικός δε θα χρησιμοποιούσε

παρόμοιες διατυπώσεις. Ίσως διέκρινε πως έτσι διαφαίνεται ο στόχος για την αυθεντική γραπτή γλωσσική έκφραση, που στη διδακτική γλώσσα είναι δυνατόν να αποτελέσει σημείο προβληματισμού, αλλά όχι τόσο πραγματικής δραστηριότητας. Ή ακόμα, η συνεχής αναζήτηση των λέξεων – (σελ. 73), είναι η λέξη ουρανός, είναι η λέξη θάλασσα, είναι η λέξη ήλιος, είναι η λέξη ελευθερία. Τις αποθέτω με σεβασμό στα πόδια σας. Η πλευρά των λέξεων που ενώνονται με τις σημασίες, θριαμβεύει στον ποιητικό λόγο και αποκαλύπτει τις πτυχές μιας ανεξήγητης για μας τέχνης, που σε πολλά μέρη η Σημειολογία αποκρυπτογραφεί.

Αλλά ο συγγραφέας, αναλύοντας το λόγο του Ελύτη: Η λέξη “φριχτά” μέσα στην πρόταση του Ποιητή μου θυμίζει τη λέξη “πλεξιά” του Σολωμού! Αυτά είναι τα ελληνικά του Οδυσσέα Ελύτη! (σελ. 84).

Και πάλι μέσα από τη λογοτεχνική κριτική, η αναζήτηση των συγκεκριμένων λειτουργιών με τους φορείς τους τα γλωσσικά στοιχεία, προσδιορίζουν ό,τι ερμηνεύεται σ’ άλλα γραπτά, με ανάλυση του ποιητικού λόγου. Και πάλι σ’ αυτό το σημείο ο συγγραφέας επιδιώκει μια έντιμη προσέγγιση του αναγνώστη στον αυθεντικό λόγο και η επιλογή αυτή δεν επιβαρύνει το βιβλίο του με ιδιαίτερα φιλολογικά σχόλια, που ίσως θα προκαλούσαν κάποια δυσχέρεια στην άμεση παρατήρηση του Ελυτικού λόγου.

Βλέπεις τη θάλασσα μουντή κάτω από το ψιλόβροχο και συλλογίζεσαι μια χαμένη ελληνική αυτοκρατορία. Για χάρη της γλώσσας όχι για τίποτε άλλο (σελ. 124).

Είναι σίγουρο πως το άμεμπτο

επικοινωνιακό γεγονός που ονομάζεται "ποίηση", προβάλλεται μέσα από την επιτυχημένη αναφορά του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στην Ιερά Εξέταση, με την τεχνικότητα απάντησης: Τότε πώς γνωρίζετε το μέγεθος των φτερών, ώστε να μου απαγγέλλετε κατηγορία ότι τάχα τα ζωγραφίζω πιο μεγάλα από τα κανονικά; Δεν έφταιξα σε τίποτα για να ομολογήσω πταίσμα! (σελ. 145). Σκέπτομαι επομένως πως ο Χρίστος Αδαμόπουλος προσφέρει μέσα από τη σταχυολόγηση του Ελυτικού Λόγου γνώση για τους ασχολούμενους με τα γλωσσικά θέματα, αφού συνδέει την ποιητική σκέψη με την υπόσταση της γλώσσας.

Στη Γλώσσα μου πλοίο διαρκείας η χώρα μου. Και σε έσχατη ανάλυση η γλώσσα είναι ήθος. Σίγουρο είναι πως η σκέψη των ειδικών, μαζί με τη λογική του εκφερόμενου λόγου, θα απείχε από παρόμοιες διατυπώσεις.

Αν επομένως η ειδική σκέψη δέχεται, πως σημασιολογικά η γλωσσική επικοινωνία επιτυγχάνεται στην πράξη, μήπως τέτοιες απόπειρες ορισμού σχηματοποιούν το γλωσσικό

γεγονός, επικυρώνουν την απόλυτη του σχέση με την ταυτότητα των συνομιλητών, που μπορεί να μεταφραστεί με το ήθος τους;

Το ήθος του Χρίστου Αδαμόπουλου, που φαίνεται συνεπαρμένος από το λόγο και τη σκέψη του Ελύτη, βρίσκεται στον περιορισμό των σχολίων και κυρίως στη φωτοσκίαση του λόγου του ποιητή που θαυμάζει, μέσα από την ποιητική σκέψη για το λόγο που απολήγει στη γνωστή ρήση του Ευαγγελιστή Ιωάννη: *ΕΝ ΑΡΧΗ ΗΝ Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ ΗΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ...*

Αν ο λόγος είναι η αρχή, δεν αποτελεί πρόβλημα για τους ειδικούς όπου η λογική των γεγονότων είναι πρωταρχική, όμως ίσως ο Λόγος του Ιωάννη – με την επιείκεια των θεολόγων – παραπέμπει στη γλώσσα και τη σκέψη του Chomsky, έτσι ώστε η συμβατότητα ανάμεσα στις μορφές της σκέψης, να γίνεται εφικτή.

Μίτση Γκούμα
Δρ της Σοβιώνης
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

